МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИГА ИНСОН КАПИТАЛИНИНИНГ ТАЪСИРИ

Қобилова Зулфия Обид қизи

Кітуо Тошкент халқаро университети

Молия факультети талабаси

Аннотация. *Мазкур мақола инсон капитали тушунчаси изоҳи, унга киритилган инвестицияларнинг давлат ва жамият иқтисодий ривожига таъсири ва аҳамияти тўғрисида.*

Калит сўзлар: *инсон капитали, инсон капиталига инвестиция, таълим, соғлиқни сақлаш, иқтисодий ривожланиш.*

Кириш

Инсон капитали - инсон ҳаёти давомида таълим, билим ва кўникмалар, саломатлигини таъминлаш бўйича олинган умумий йиғинди сифатида ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш асосида жамият учун фойдали бирлик сифатида киришига имкон берувчи кўрсаткич.

Соғлиқни сақлаш, соғлом овқатланишни таъминлаш, сифатли таълим, иш ўринларини яратиш, доимий малака ошириб боришни ташкил этиш орқали инсон капиталига инвестиция киритиш, ижтимоий жиҳатдан соғлом жамият ташкил этиш ва жамият томонидан янги билимларни яратиб боришни таъминлайди.

Адабиётлар шарҳи ва методологияси.

Биринчи марта “Инсон капитали” назарияси америкалик олимлар Т.У. Шульц ва Г.С. Беккер томонларидан ўтган асрнинг 60-йилларида ишлаб чиқил- ган бўлиб, уларнинг талиқнида инсон капитали тушунчаси қуйидагича акс этган: “Инсон капитали – бир нечта йўналишлардаги иқтисодий тушунчаларни ўз ичига олувчи билимлар ва кўникмаларни келгусида иқтисодий фойда олиш мумкин бўлган даромад манбаи сифатида фойдаланиш”.

Жаҳон банки гуруҳи Президенти Джим Ён Ким фикрига кўра, инсон капитали ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, у давлат томонидан яратилади. Аксарият ҳолларда бу ҳолат

шахслар томонидан инсон капиталига киритилган сармоянинг бошқа инсонлар учун яхши томонлама таъсирини баҳолай олмасликдан юзага келади. Мисол учун, болаларига гелминтларга қарши дори воситалари беришда ота-оналар болаларининг саломатлиги яхшиланиши жиҳатидан ёндашиб, бунда, дори воситаларини қабул қилган болалар жамиятда ушбу турдаги гелминтлар тарқалишини қисқартиришга хизмат қилиши ҳақида фикр юритилмайди. Яна бир мисол, болаларни мактабгача таълимга қамраб олиш учун ота-оналар томонидан пул тўлаш тўғрисида фикр юритилганда, болаларни таълим олишларидан ташқари ижтимоий афзалликлар ҳисобга олинмайди, хусусан ушбу орқали келажакда жиноятчилик даражаси тушиши ва шунга ўхшаш бошқа кўрсаткичлар. Ушбу ҳолатларда кумилятив оқибатлар жуда юқори. 2010 йилда ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики 1960 йилларда АҚШнинг Мичиган штатида ишлаб чиқилган мактабгача таълим дастурига сарфланган ҳар бир АҚШ доллари иқтисодиёт учун келажакда 7-12 АҚШ долларгача фойда келтирган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқот давомида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги № ПФ-4947 сонли “Ўзбекистон Респу-бликасининг янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Қарори билан қабул қилинган «2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республи- касини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари 7-февралдаги ПФ- 5052-сон “Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ҳамда «Меҳнат органлари тузилмасини такомиллаштириш ва фуқароларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда меҳнатини муҳофаза қилиш тизимини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғриси- да» 2018 йил 20 августдаги ПҚ-3913-сон қарорини ҳамда мазкур соҳага тегиш- ли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўлиқ ўрганиб чиқилди.

Бу ўринда айтиш жоизки, ривожланаётган давлатларда инсон капиталига сармоя биринчи навбатда бирламчи соғлиқни сақлаш тизими ва базавий таъ- лимга қаратилиб бу сармоялар ўз натижасини қисқа истиқболда бериб боради. Мисол учун, Перуда 2006 йилда болаларнинг бўйлари ўсиши ёшига нисбатан пастлиги сурункали тус олган бўлиб Ҳукумат томонидан ушбу муаммони ҳал этиш учун келгуси беш йилликда болаларни бўйлари

ўсишда ёшига нисбатан пастлиги даражасини 5 фоизга камайтириш бўйича аниқ вазифани белгилаб, ушбу йўналишда тегишли ишларни амалга ошириб борган. Натижа кутилган муддатдан олдин эришилиб, 2008-2016 йиллар оралиғида 15 фоизга қисқарти- ришга эришилган. Бу эса, ўз навбатида инсон капиталиги киритилган сармоя келгуси даврларда юқори натижалар бериши мумкинлигининг яна бир исботи. Ҳозирги кунда, кузатилаётган тенденияга кўра, жаҳон иқтисодиётида кўпроқ эътибор инсон томонидан ишлаб чиқилган товар-моддий бойликларга нисбатан у томондан ишлаб чиқилган ақлий бойликлар юқори баҳоланмоқда. Бошқача сўз билан айтганда, иқтисодиётда устувор йўналишлар ўзгариши содир бўлиб иқтисодий ўсишнинг инсон капиталини яратиш, йиғиб бориш ва ундан фойдаланишга асосланган модели юзага келмоқда. Шу билан бирга, инсон капиталини ривожлантириш ҳар бир иқтисодиёт учун асосий вазифалардан

бири дейиш мумкин.

1-жадвал **Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг ўсиш динамикаси (минг киши)**

Ҳудудлар	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
Ўзбекистон Республикаси	**31575,3**	**32120,5**	**32656,7**	**33255,5**	**33905,2**
Қорақалпоғистон Республикаси	1791,1	1817,5	1842,3	1869,8	1898,3
вилоятлар:					
Андижон	2910,5	2962,5	3011,7	3066,9	3127,7

Бухоро	1815,2	1843,5	1870,2	1894,8	1923,9
Жиззах	1276,1	1301	1325	1352,4	1382,1
Қашқадарё	3025,6	3088,8	3148,4	3213,1	3280,4
Навоий	927,9	942,8	958	979,5	997,1
Наманган	2603,4	2652,4	2699,6	2752,9	2810,8
Самарқанд	3583,9	3651,7	3720,1	3798,9	3877,4
Сурхондарё	2411,5	2462,3	2514,2	2569,9	2629,1
Сирдарё	790,6	803,1	815,9	829,9	846,3
Тошкент	2794,1	2829,3	2861,2	2898,5	2941,9
Фарғона	3505,3	3564,8	3620,2	3683,3	3752
Хоразм	1746,9	1776,7	1805	1835,7	1866,5
Тошкент ш.	2393,2	2424,1	2464,9	2509,9	2571,7

Манба: Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари

Жадвал маълумотларига кўра айтиш мумкинки, табиий кўпайиш йиллик кўрсаткичи 2019 йилга келибгина ортганлигини кўришимиз мумкин, ваҳоланки, 2019 йил якуни бўйича аҳоли сони 2015 йилга нисбатан ортиқ бўлганлигини кўришимиз мумкин.Ушбу жадвал таҳлилларидан шуни кўриш мумкинки, мамлакатимиздаги аҳоли сонининг ортиши ҳам аҳолининг умумий сонига нисбатан қаралганда бир мунча камайиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин. Бу эса оиладаги фарзандлар сонининг камайиб бораётганлиги ва қишлоқ ҳамда шаҳарлардаги оилалар фарзандлари сонининг деярли тенглашиб бораётганлигидан далолат беради.

Бу уринда қайд этиш лозимки, инсон капиталини ривожлантириш орқали иқтисодий ўсишга эришиш ҳамда интеллектуал салоҳиятни рағбатлантириш орқали камбағалликни қисқартиришга эришиш мумкин.

Ўзбекистонда аҳоли ўсиш суръатлари узоқ йиллар давомида юқори кўрсаткичларда сақланиб қолиб ўз навбатида ушбу ҳолат инсон капиталига киритилаётган сармоялар кўламини кенгайтириш, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳасига эътиборни кучайтиришни тақазо этди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда сўнгги йилларда:

Соғлиқни сақлаш тизимини давлат томонидан молиялаштириш учун 2017 йилда Давлат бюджетида 7,3 трлн.сўм ажратилган бўлса, 2020 йилда 14,8 млрд. сўм маблағ ажратилиб молиялаштириш даражаси 2 баробарга оши- ришилган ва ЯИМдаги улуши мос равишда 2,8 фоиздан 3 фоизга етди

Шунингдек, соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш Концепциясига мувофиқ 2025 йилга қадар ушбу кўрсаткични 5 фоизга етказиш бўйича тегишли ишлар амалга оширилади.

Тиббиёт соҳасида хусусий секторга ҳам алоҳида эътибор қаратилиб, улар- нинг шуғулланиши мумкин бўлмаган тиббий хизмат турлари 8 тагача камайти- рилди, натижада 2017 йилда хусусий тиббиёт муассасалари сони 4,1 мингни ташкил этиган бўлса 2020 йил якуни бўйича уларнинг сони 50 фоизга оширилиб 6,1 мингга етди.

Таълим соҳасига 2020 йилда давлат харажатлари ЯИМга нисбатан 4,1 фо- изни (2017 йилда 3,8 фоиз) ташкил этган бўлса 2021 йилда ушбу кўрсаткич 4,4 фоизни (30,2 трлн.сўм) ташкил этади.

Мактабгача таълим соҳасида 2017 йилда болаларни мактабгача таълим би- лан қамраб олиш даражаси 27,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йил якунига ушбу кўрсаткич 61 фоизга етди. Давлат мактабгача таълим муассасалари сони 5,2 мингдан 6,2 мингга етказилди, 700 та хусусий, 1025 та давлат-хусусий шерикчилик ва 10 мингдан зиёд оилавий мактабгача таълим муассасалари ташкил этилди.

Мактабгача таълимнинг таълим-тарбия жараёнига замонавий илғор ўқитиш шакллари, янги педагогик ва ахборот технологиялари, “Илк қадам” дастури ишлаб чиқилди ҳамда ривожланишида жисмоний ёки руҳий бузилишлари бўлган болалар учун комплекс технологияларини ишлаб чиқилиб, инклюзив таълим, энг янги реабилитация ва абилитация усулларини кенг жорий этиш орқали таълим сифат даражаси яхшиланишига эришилмоқда.

Халқ таълими соҳасида мактабларда 7-синфдан бошлаб ўқувчиларни касбга ўқитиш ва кўникмалар бериш, 10-11-синф ўқувчиларни тегишли йўналишлар бўйича иқтисодиёт тармоқларида меҳнат амалиётини амалга оширишларига имконият яратувчи тизим жорий этилди.

Хусусий мактаблар тармоғи кенгайтирилиб уларнинг сони 51 тадан 149 тага етказилиб уларнинг сони деярли 3 баробарга оширилди.

Профессионал таълим соҳасида ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичининг 3-5-даражаларига мос келувчи янги 3 та бўғиндан иборат профессионал таълим тизими жорий этилиб 200 мингдан зиёд ёшларни ушбу таълим тури билан қамраб олиниб, ёшларнинг замоваий касблар ва кўникмаларга эга бўлишлари орқали меҳнат бозорида рақобатбардошлиги таъминланиб борилади.

Олий таълим соҳасида 2017 йилда республикада 72 та олий таълим муассаса- лари фаолият кўрсатган бўлса 2020 йил якугина ушбу рақам 131 тани ташкил этди. Ўз навбатида ёшларни олий таълим билан қамраб олинганлик даражаси ҳам юқоридаги кўрсатгичга пропорционал

равишда ошиб бориб, 2017 йилда тала- балар сони 298 минг нафар бўлган бўлса ўтган 2020-2021 ўқув йили қабули якуни бўйича ушбу кўрсаткич 500 мингдан зиёд бўлди.

2017 йилга нисбатан битирувчиларни олий таълим билан қамраб олиш да- ражаси 10 фоизга (2017 йилда 15%, 2020 йилда 25 %), магистрлар тайёрлаш параметрлари деярли икки баробарга (2017 йилда 5,9 минг, 2020 йилда 10,2 минг) давлат грантлари сони 45 фоизга оширилди. Хотин-қизларни олий таълим оли- шларига алоҳида эътибор қаратилиб хотин-қизлар учун умумий давлат гранти асосидаги қабул кўрсаткичларига нисбатан 4 фоиз қўшимча давлат гранти асо- сидаги қабул параметрлари тасдилқанди (жами 940 нафар ўрин).

Шу билан бирга, оҳирги 3 йил мобайнида нодавлат олий таълим муасса- салрини ҳамда хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда қўшма таълим дастурларини ташкил этишга алоҳида эҳтибор қаратилиб 3 йил мобай- нида 19 та нодавлат олий таълим муассасалари ташкил этилиб нодавлат олий таълим муассасалари сони 27 тага етказишга эришилди.

Хулоса

Бугунги кунда, инсон капиталини ривожлантирмасдан туриб, мамлакатда иқтисодий ривожланиш даражасиини ошириш имкониятимавжуд эмас. Инсон капиталига киритилган инвестиция ҳисобига, мамлакат ракобатбардошлили- гини ошириш мумкин. Мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун, интеллектуал салоҳиятни рағбатлантириш зарур. Хозирги кунда инсон капита- ли инсониятнинг ҳамда хар бир давлатнинг такдирини белгилайдиган мезонга айланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 феврaлдаги № ПҚ-4947 қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясининг 3.2. Пункти.

2. Жаҳон банки расмий сайти маълумотлари https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions

3. Жаҳон банки гуруҳи Президенти Джим Ён Ким "Инсон капитали дефицити" Foreign affairs нашри

4. Мактабгача таълим инсон ривожининг омили сифатида. Иқтисодий тадқиқотлар

маркази маърузаси. 2017. www.cer.uz.

5. *Eurostat: Migrant Integration 2017. –Luxemburg: Publication Office if the European Union. -2017. -108p.; Eurostat: Quality report of the European Union labor force survey 2015. – Luxemburg: Publication Office if the European Union. -2017. -56p.*